

पहरी महिलाको सामाजिक, साँस्कृतिक तथा आर्थिक अवस्था:
(ललितपुर जिल्ला छम्पि गा.वि.स.को एक समाजशास्त्रीय अध्ययन)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय,
समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर एम.ए. समाजशास्त्र
विषयको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको
लागि प्रस्तुत गरिएको
शोधपत्र

शोधकर्ता

हुमाकला पराजुली

रोल नं.: २८३/०६७

सिम्बल नं. २८१९६३/०६९

त्रि.वि. दर्ता नं: ६७२३-९१

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं
त्रिभुवन विश्वविद्यालय

समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा निर्धारित पाठ्यक्रम अनुसार स्नातकोत्तर तहको, आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको निमित्त मेरो निर्देशन तथा सहयोगमा छात्रा हुमाकला पराजुलीले पहरी महिलाको सामाजिक, साँस्कृतिक तथा आर्थिक अवस्था (ललितपुर जिल्ला छम्पि गा.वि.स. को एक समाजशास्त्रीय अध्ययन) विषयको शोध पत्र तयार गर्नुभएको हो । म उहाँको कार्यप्रति सन्तुष्ट छु र प्रस्तुत शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....
डा. सन्ध्या वस्नेत
शोधनिर्देशक

मिति : २०७२।०८।२६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको आशिक आवश्यकता पूरा गर्नको लागि छात्रा हुमाकला पराजुलीले पहरी महिलाको सामाजिक, साँस्कृतिक तथा आर्थिक अवस्था: ललितपुर जिल्ला छम्पि गा.वि.स.को एक समाजशास्त्रीय अध्ययन शीर्षकमा तयार पार्नु भएको यस शोधपत्र समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर उपाधिको लागि उपयुक्त ठहरिएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

डा. तुलसीराम पाण्डे

(विभागीय प्रमुख)

डा. शम्भु कट्टेल

(बाह्य परीक्षक)

डा. सन्ध्या बस्नेत

(शोधनिर्देशक)

मिति : २०७२ ।

कृतज्ञता ज्ञापन

भौगोलिक विविधताले धनी देश नेपाल जातीय विधिताको दृष्टिकोणले पनि अत्यन्त धनी रहेको छ । नेपाल एक बहुजातीय, बहुभाषी र विविध संस्कृतिले भरिएको देश हो ।

नेपाल विश्वमान चित्रमा भौगोलिक रूपले सानो भए तापनि विभिन्न भाषा, धर्म, संस्कृति तथा संस्कारले भरिएको सम्पदाले धनी एक हिमाली राज्यको रूपमा विश्वमा परिचित छ । यहाँ बसोबास गर्ने विभिन्न जनजातिहरू मध्ये देशका विभिन्न क्षेत्रमा छरिएर रहेको अल्पसंख्यक पहेरी महिलाको अध्ययनका क्रममा क्याम्पसका आदरणीय गुरुहरूको निर्देशन र प्रोत्साहनद्वारा पुरा गर्दै उच्च शिक्षा हासिल गर्ने अन्तिम चरणमा आइपुग्दा म अत्यन्तै गौरवान्वित एवम् हर्ष विभोर छु ।

यस अध्ययनका क्रममा आवश्यक सल्लाह, सुझाव एवम् निर्देशन प्रदान गर्नुहुने श्रद्धेय गुरु तथा शोध निर्देशक डा. सन्ध्या वस्नेत प्रति अन्तर आत्मादेखि नै आभार प्रकट गर्दछु । प्रस्तुत शोध पत्रमा त्रुटि नहोस् भन्ने उद्देश्यले प्राप्त गरेको सैद्धान्तिक ज्ञानहरू आफ्नो बुद्धिले भ्याएसम्म मेहेनत एवम् प्रयास गर्दै व्यवहारिक प्रयोग गरेकी छु । यति हुँदाहुँदै पनि यो शोधकार्य मेरो लागि पहिलो प्रयास भएको कारण कमी कमजोरीहरू नै नहोलान् भन्न सकिदैन ।

यो शोध पत्र शीर्षक अनुसार वास्तविक र यथार्थ रूपमा तयार पार्ने अनुभूति प्रदान गर्नुहुने श्रद्धेश्च गुरु विभागीय प्रमुख डा. तुलसीराम पाण्डेज्यूलाई कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । अध्ययन क्षेत्र रहेको छम्पी गा.वि.स.का उत्तरदाता पहेरी दाजुभाई तथा दिदी बहीनहरू तथा तथ्याङ्क संकलनमा विशेष सहयोग गर्नुहुने छम्पी गा.वि.स.मा बसोबास गर्ने स्थानीय व्यक्तिहरू प्रति विशेष आभार प्रकट गर्दछु ।

गा.वि.स. सचिव श्री श्यामप्रसाद पुडासैनी, सामाजिक कार्य कर्ता श्री अम्बिका विष्ट तथा साथीहरूप्रति सक्रिय रूपमा सहयोग पुऱ्याई दिनुभएकोमा हार्दिक आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराइदिने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग तथा समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय विभागप्रति म हार्दिक आभारी छु ।

साथै यो शोधपत्र तयार गर्न प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपबाट सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण उत्तरदाता तथा अन्य महानुभावहरूप्रति म हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । यसका साथै गा.वि.स. कार्यरत कर्मचारीहरूप्रति पनि धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

हुमाकला पराजुली

२०७२

विषय सूची

सिफारिस पत्र

स्वीकृतिपत्र

कृतज्ञता ज्ञापन

विषय सूची

	पृष्ठ
अध्याय-एक : परिचय	1-10
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	1
१.२ समस्याको कथन	7
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	8
१.४ अध्ययनको महत्व	8
१.५ अध्ययनको संगठन	9
अध्याय-दुई : सन्दर्भ साहित्यको समीक्षा	11-28
२.१ सैद्धान्तिक समीक्षा	11
२.२ अनुभवजन्य समीक्षा	19
२.३ नीतिगत समीक्षा	24
२.४ अवधारणात्मक खाका	27
अध्याय-तीन : अनुसन्धान पद्धति	29-32
३.१ अनुसन्धान ढाँचा	29
३.२ अध्ययन क्षेत्रको छनोट	29
३.३ समग्र र नमुना छनोट	30
३.४ तथ्याङ्कको स्रोत र प्रकृति	30
३.४.१ प्राथमिक स्रोतहरू	30
३.४.२ द्वितीय स्रोत	30
३.५ तथ्याङ्क सङ्कलनका विधिहरू	31
३.५.१ घरमूली महिलासँगको अन्तर्वार्ता	31
३.५.२ मुख्य व्यक्तिसँगको अन्तर्वार्ता	31
३.५.३ अवलोकन	32
३.६ तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण	32

अध्याय-चार : तथ्याङ्कको विश्लेषण र अर्थ	33-68
४.१ पहरी महिलाको सामाजिक अवस्था	33
४.१.१ परिवारको किसिम	33
४.१.२ परिवारको आकार	34
४.१.३ संस्थागततथा समूहगत संलग्नता	35
४.१.४ राजनीतिक सङ्गठन	35
४.२ पहरी महिलाको सांस्कृतिक अवस्था	36
४.२.१ संस्कारहरू	36
४.२.१.१ जन्म तथा नामाकरण संस्कार	37
४.२.१.२ पास्नी संस्कार (भातखुवाई)	37
४.२.१.३ छेवर	37
४.२.१.४ व्रतबन्ध संस्कार	38
४.२.१.५ विवाह संस्कार	38
४.२.१.६ मृत्यु संस्कार	42
४.२.२ प्रमुख चाडपर्वहरू	42
४.२.२.१ दसैं	42
४.२.२.२ तिहार	43
४.२.२.३ माघे संक्रान्ति	43
४.२.२.४ साउने संक्रान्ति	44
४.२.२.५ आमा खुवाउने/बाबु खुवाउने औंसी	44
४.२.२.६ बुद्ध जयन्ती	44
४.२.३ धर्म तथा पूजा आजा	44
४.२.३.१ धर्म	44
४.२.३.२ पूजाआजा	45
४.२.४ रहन सहन	46
४.२.४.१ भाषा	46
४.२.४.२ खानपान	48

४.२.४.३ भेष भूषा तथा गर गहना	48
४.२.४.४ भाँडावर्तन	48
४.२.४.५ बाजागाजा	49
४.३ पहरी जातिका महिलाको आर्थिक अवस्था	49
४.३.१ पेशाको अवस्थाको भलक	49
४.३.२ भू-स्वामित्व	51
४.३.३ आम्दानीका स्रोतहरू	52
४.३.४ वार्षिक आयव्ययको विवरण	54
४.३.४.१ वार्षिक आम्दानीको अवस्था	54
४.३.४.२ वार्षिक खर्च	55
४.३.४.३ वचत हुने वा नहुने अवस्था	56
४.३.४.४ अपुग भएमा पुऱ्याउने स्रोत	56
४.३.५ कृषि उत्पादन	57
४.३.५.१ जमिनको स्वरूप तथा प्रकार	57
४.३.५.२ बाली प्रणाली	58
४.३.५.३ फलफूल तथा तरकारी खेती	58
४.३.५.४ पशुपालन	58
४.३.५.५ सिंचाइ	59
४.४ जनसङ्ख्या र स्वास्थ्य	59
४.४.१ जातीयआधारमा जनसङ्ख्या	60
४.४.२ शैक्षिक स्थिति	61
४.४.३ प्रजनन् विवरण	63
४.४.४ परिवार नियोजन बारे जानकारी	64
४.४.५ परिवार नियोजनको स्थिति	65
४.४.६ समुदायमा लाग्ने रोगहरू	66
४.४.७ उपचार गर्ने ठाउँ	67
अध्याय : पाँच : सारांश तथा निष्कर्ष	69-73
५.१ सारांश	69

५.२ निष्कर्ष
सन्दर्भ सामग्री
अनुसूचीहरू

तालिका सूची

	पेज नं.
तालिका नं. १ :	उत्तरदाता/महिलाहरूको परिवारको किसिम 34
तालिका नं. २ :	उत्तरदाता महिलाको परिवारको आकार 34
तालिका नं. ३ :	उत्तरदाता महिलाहरूको विवाहको प्रकार 39
तालिका नं. ४ :	उत्तरदाता महिलाको विवाह गर्दाको उमेर 40
तालिका नं. ५ :	उत्तरदाता महिलाहरूको विचारमा विवाह गर्न उपयुक्त उमेर 40
तालिका नं. ६ :	केही पहेरी शब्दको नेपाली अर्थ 47
तालिका नं. ७ :	पेसाको आधारमा उत्तरदाताको विवरण 50
तालिका नं. ८ :	भू-स्वामित्वको आधारमा पहेरी परिवारको विवरण 51
तालिका नं. ९ :	उत्पादित खाद्यान्नले वर्षभरि पुग्ने वा नपुग्ने आधारमा उत्तरदाताको वर्गीकरण 52
तालिका नं. १० :	वार्षिक आम्दानीको आधारमा उत्तरदाताको वर्गीकरण 54
तालिका नं. ११ :	वार्षिक खर्चको आधारमा पहेरी परिवारको विवरण 55
तालिका नं. १२ :	बचत गर्न सक्ने वा नसक्ने आधारमा उत्तरदाताको वर्गीकरण 56
तालिका नं. १३ :	न्यून रकम पुऱ्याउने स्रोतका आधारमा उत्तरदाताको वर्गीकरण 56
तालिका नं. १४ :	अध्ययन क्षेत्रमा पालिएका पशुपंछीको विवरण 59
तालिका नं. १५ :	छम्पी गा.वि.स.को जनसङ्ख्याको वडागत तथा लिङ्गत विवरण 60
तालिका नं. १६ :	जातीय आधारमा जनसङ्ख्या 61
तालिका नं. १७ :	शैक्षिक आधारमा जनसङ्ख्या 62
तालिका नं. १८ :	शिक्षाको आधारमा उत्तरदाताको विवरण
तालिका नं. १९ :	पहेरी महिलाहरूको प्रजनन विवरण 63
तालिका नं. २० :	परिवार नियोजन बारे जानकारीको आधारमा उत्तरदाताको विवरण 65
तालिका नं. २१ :	परिवार नियोजनको बारे जानकारीको स्रोतको आधारमा उत्तरदाताको विवरण 65
तालिका नं. २२ :	परिवार नियोजनको साधन प्रयोगको आधारमा उत्तरदाताको वर्गीकरण 66
तालिका नं. २३ :	उपचार गर्ने ठाउँको आधारमा उत्तरदाताको विवरण 67
तालिका नं. २४ :	उपचार पद्धतिको प्राथमिकताको आधारमा उत्तरदाताको वर्गीकरण ६८